

2. A gyermekek helyzete az ókori civilizációkban

„A gyermekkor története rémálom, amelyből csak mostanában kezdünk felébredni. Minél távolabb megyünk vissza a történelemben, annál alacsonyabb a gyermekekről való gondoskodás színvonala, és annál nagyobb a valószínűsége, hogy a gyermekeket megölték, kitették, testileg bántalmazták, terrorizálták, vagy szexuálisan zaklatták.” Ezekkel a szavakkal kezdi Lloyd deMause híres gyerekkortörténeti tanulmányát (in: *Vajda-Pukánszky*, 1998. 13.). A mehökkentő expozíció a gyermekkor történetének egy sajátos olvasatát nyújtja dióhéjban. A szerző forrásokkal alátámasztott, meggyőzőnek tűnő koncepciója szerint a gyerekség története nem más, mint a gyermekek (elsősorban csecsemők) meggyilkolásától, kitevésétől kezdődő és az elfogadásig, gyerekközpontúsáig folytatódó, évezredek át lassanként felfelé ívelő fejlődési folyamat.

Gyermekáldozatok

Az elsőszülött gyermekek feláldozásának gyökerei mélyre nyúlnak. Archeológusok Kr. e. 7000-ig visszamenőleg feláldozott gyermekek csontjainak tömegére leltek Jerikóban. De ismert volt a rituális gyermekáldozat Egyiptomban, Föníciában, a moabitáknál és ammonitáknál, az ír kelta, a gall és a skandináv törzsek történetében is. Egyes felfogások szerint ez a szokás termékenységkultusz gondolatvilágában gyökerezik: „Kiindulópontja az az elképzelés, hogy a termékenységet nyújtó, az élet folytonosságát fenntartó és ezen belül a gyermekáldást is biztosító isten részesedését kívánja saját adományából, éspedig mindannak a legjavát, a „legelejét”, amit ő maga adott: a termés zsengejét, az állatok első ellését, a házastársak első gyermekét.” (Hahn-Máté, 1972, 12.) A zsidóknál ősi szokás volt, hogy nagy veszély esetén a város vagy az ország királyának fia halt meg az egész népért, hogy a haragvó démonok kiengesztelődjenek (Frazer, 1995, 183.).

Évezredek keresztül vissza-visszatért az a barbár szokás, amely szerint élő gyermekek befalazásával kívántak építményeknek hosszú életet biztosítani. A példák sora bizonyítja ezt Jerikó falaitól egészen egy 1843-ból származó német leletig. Gyermekjátékokban is fennmaradtak ennek a rítusnak a maradványai: Angliában a „London Bridge Falling Down”-játékának végén egy gyereket képletesen feláldoznak a folyó istenségének. (DeMause, 1989, 49.)

Az ókori népek közül a punoknál találkozunk a gyermekáldozat legkirívóbb példáival. Karthágó történetében végig jelen volt a tényleges emberáldozatnak valamilyen formája. Az archeológusok több áldozati máglyát, ún. hekatombát találtak, amelyekből tömegével kerültek elő a halott gyermekek csontait tartalmazó urnák. A sírkövekbe vallásos jelképeket és alakokat véstek. Az egyik ilyen sztélén feláldozásra szánt gyermeket tart kezében egy pap (1. ábra). Az idő múlásával a szülők már egyre kevésbé tartották be a rítus ősi előírásait, így a Kr. e. 4. században a gazdagok saját gyermekeiket már rabszolgákkal helyettesítették. Később ún. „helyettesítő áldozatot” mutattak be, amelynek során gyermekek helyett bárányokat áldoztak fel, de ezt sohasem tartották teljes értékű engesztelésnek (Zolnay, 1983, 534-535.).

Sorsfordító pillanatokban, végveszélyben azonban Karthágó népe az istenektől való félelmében mindig visszatért a tényleges emberáldozat ősi formájához. A legismertebb ilyen esetről Diodórosz, görög történetíró tudósít: Kr. e. 310-ben, amikor Agathoklész, szürakuszai hadvezér seregei a Karthágó városának kapui előtt álltak, a város urai arra szólították fel a legelőkelőbb családokat, hogy az istenek kiengesztelésére áldozzák fel elsőszülött gyermekeiket. Diodórosz szerint kétszáz nemesi származású csecsemő halt tűzhalált, de további háromszáz család önként ajánlotta fel elsőszülöttjét (Hahn-Maté, 1972, 14.).

1. Gyermek feláldozására készülő karthágói pap

Karthágó népe sajátos atavisztikus kivételt képezett egy olyan korban, amelyben a gyerekáldozatot más népek már – a Kr. e. 2. évezred vége óta – jelképes rítusokkal vagy helyettesítő áldozatokkal váltották fel.

DeMause szerint az antik Görögország és Róma felvilágosult gondolkodásmód szigetként emelkedett ki a fejlettség alacsonyabb szintjén álló népek tengeréből. Ezzel együtt a rómaiak hasztalan próbálták felszámolni a gyermekáldozat ősi rítusát, ez még az előkelő rómaiak „kollektív tudattalanjában” is tovább élt. Gyakori volt az ellenséges családok gyermekeinek túsul ejtése, sőt meggyilkolása – különösen a politikai élet szereplőinek körében.

Mindezek alapján könnyen levonhatnánk a következtetést, hogy – deMause koncepciója szerint – az ókori Kelet népeinek körében a gyermekek kiszolgáltatott helyzetben éltek, a felnőttek számára a gyerek nem jelentett értéket. Ez a kép azonban meglehetősen egyoldalú. A fennmaradt (meglehetősen szegényes) források között azonban számos példáját találjuk a gyermekek iránti rokonszenv kifejezésének. Az egész korszakokra érvényes, átfogó kategóriák alkalmazása helyett érdemes egyes ókori keleti kultúrák esetében kissé alaposabban megvizsgálni a gyerekek korabeli helyzetét, a felnőttek gyermekek iránti attitűdjét.

A gyerekek jelentősége az ókori civilizációkban

Ha a deMause által példaként említett karthágói rituális gyermekáldozat motívumait jobban szemügyre vesszük, egy másik (deMause interpretációjától eltérő) magyarázat is kínálkozik. Nevezetesen az, hogy a karthágói társadalom (Kr. e. 800-150) különlegesen nagy jelentőséget tulajdonított a kisgyermeknek – bár ennek megnyilvánulása a mai szemlélő számára szörnyűséges, iszonyatos. A pun vallási hiedelmek ugyanis megkívánták, hogy nemesi származású gyermekeket áldozzanak az isteneknek, mert bennük rendkívüli hatású, sorsfordító erők forrását látták. Az ókori karthágóiak hitük szerint legbecsesebb tulajdonukat adták az isteneknek.

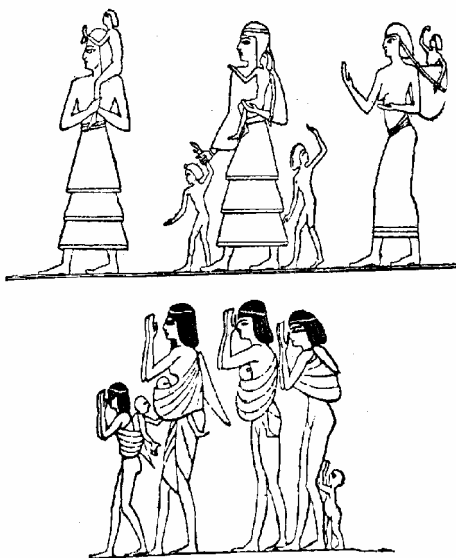
Ebből is példából is kitűnik: ma már rendkívül nehéz rekonstruálni és megérteni e régi korok emberének gondolkodásmódját, cselekvésének mozgatórugóit, világképét. Történetetlen szemléletmódot tükröző hiba lenne mai etikai normáink alapján pálcát törnünk számunkra idegen viselkedési normáink fölött. Cselekvésük motívumait keresve érdemes többféle okot, magyarázatot keresni.

Egyiptom

Egyiptomban a kisgyermeket ábrázoló festmények bősége arra enged következtetni, hogy ebben a kultúrában megbecsült érték volt a gyermek. Így például az Ekhnaton fáraót és feleségét Nofretitit ábrázoló falfestményen látható meghitt családi együttlét arról árulkodik, hogy a gyermekek iránti pozitív érzelmek nagyon is jól ismertek voltak ebben a kultúrában is.

2. Ekhnaton fáraó családja körében

3. Egyiptomi nők gyermekeikkel

A képek és szöveges források tanúsága szerint egyiptomiak általában érdeklődtek a gyermekkor sajátosságai iránt, foglalkoztatta őket gyermekeik sebezhetősége, esendősége. A virágzó, gazdag birodalom megengedhette magának a bőséges gyermekáldást. A csecsemőgyilkosságot tiltották – szemben a korabeli egyéb népek gyakorlatával. A gyermekeket általában három éves korukig szoptatták, maguk az édesanyák foglalkoztak velük, csak az előkelő családok fogadtak fel dajkát. A kicsik babával, labdával, fából készült állatfigurákkal játszottak, a nagyobbak körében pedig a különféle társasjátékok voltak közkedveltek.

Nagy fontosságot tulajdonítottak gyermekiknek: őket tekintették a jövő letéteményesének. A gyerekeket oktatni, nevelni kell, csak így felelhetnek meg a velük szemben támasztott követelményeknek. A nevelés legfontosabb célja a tradíciók, az örökérvényű normák, az istentől származó igazság megismertetése volt. Ebbe a statikus, változtathatatlan világba kellett őket behelyezni. A gyermekekre

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

jellemző sajátosságokat kevésbé vették figyelembe a nevelésben: minél hamarabb a felnőttek életszabályai szerint kellett élniük. A legnagyobb elismerést az váltotta ki, ha egy gyerek „felnőtt módra” beszélt: szabatosan, választékosan.

Mezopotámia

A gyerek a *mezopotámiai* kultúrában fontos szerepet töltött be. Ezt az attitűdöt sumer közmondások is tükrözik. (pl. „Házasodj választásod szerint, gyermeked legyen szíved vágya szerint!”) Babilonban pedig Hammurabi törvénykönyve alapján (1750 körül) a hozomány szerepe az asszony gyermekeinek megfelelő felnevelése volt. Ha egy anya meghalt, hozománya nem a férjét, hanem gyermekeit illette. Ha elvált, visszakapta hozományát, s ehhez megkapta férje vagyonának felét, hogy gyermekeit felnevelhesse. A gyermekeknek adott nevek is szeretetről, gyöngédségről árulkodnak: Csöppség, Élet, Bőség, Éljen, Ég Királya, Éljen soká stb.

Mezopotámiában a gyermekekre úgy tekinthettek, mint tanulásra, fejlődésre képes lényekre, akiknek műveltségétől, tudásától függ a város fennmaradása. A tanulás – felfogásuk szerint – állandó felügyeletet, szigorú fegyelmet követelő nehéz munka, melyet gyakran ösztönöztek veréssel, fenytéssel. Az oktatás szorosan összekapcsolódott a neveléssel, hiszen az ősi szövegek megtanulásától, emlékezetbe vésésétől egyben az elődöknek tetsző viselkedési módok, jellemvonások kialakulását is remélték.

Görögország

Az ókori *görögök* is úgy vélték: gyermekeik révén kapcsolódnak a jövőhöz, a gyerek számukra is a jövő szimbóluma volt.

A görög apák számára mindennél fontosabb volt, hogy fiuk legyen, akár vér szerinti, akár örökbefogadott. *Euripidész* tragédiájában, a *Médeiában* Aegeusznak, Athén királyának végül szavát veszi Médeia, hogy menedéket nyújt neki a király gyermektelenségének véget vető gyógyír viszonzásaképpen. Médeia irtózatosszerű bosszúja, mely férjét, Iaszónt sújtja, teljes egészében abban áll, hogy férjét megfosztja gyermekeitől. Minden lehetséges mód közül, amit csak kieszemelhet férje gyöttrésére és kínzására, az a legfájdalmasabb, hogy megfosztja férjét gyermekeitől és a további gyermeknemzés reményétől. Nem lenne elegendő, ha a két fiúcska közül csak az egyiket ölné meg. Médeia így szól: „A gyermekek halottak. Azért mondom, hogy szenvedj.” (idézi: French, 1998, 49.)

A görögöknél a gyermekek névadásának, családtagként való elfogadásának aprólékosan kidolgozott szertartása volt. Ha már az apa befogadta a családba az újszülöttet, a család köteles volt felnevelni.

Az újszülött befogadásával, illetve elutasításával kapcsolatban ismét felmerül a gyermekgyilkosság kérdése. Noha a gyermekgyilkosság bevett gyakorlat volt az ókori világban, az ókori emberek általában nem elhamarkodottan, hanem hosszas lelki vívódás után hajtották végre ezt cselekedeteket. *Valerie French* szerint a gyermekek megölésétől való húzódozást leginkább három tény jelzi. Az *első*: a források gyakran említenek olyan beteges vagy deformált gyermekeket, akiket kitehettek volna, de nem tettek. A *második*: bár a kisgyermekek megölését ritkán ítélték el nyíltan és ritkán minősítették gyilkosságnak, találhatók olyan feljegyzések, melyek nyugtalanító érzéseket jeleznek. A *harmadik*: bár gyakran találkozunk szörnyű leírásokkal sorsukra hagyott csecsemőkről, legalább ennyi történet maradt fenn a kitett csecsemők életét megmentő, minden rendű és rangú férfiakról és nőkről. A gyermekgyilkosság gyakorlatának jogi és kulturális elfogadottsága ellenére sok görög ember részvételt viseltetett az elhagyott újszülöttek iránt. Úgy tűnik a gyermekgyilkosság intézménye ellen semmit nem tettek, de az egyes kisdedek tehetetlensége kiváltotta együttérzésüket, és a csecsemők megmentésére ösztönözte őket. A görög felnőtteket nem rendítette meg annyira a szenvedő csecsemő gondolata, mint a *ténylegesen szenvedő* és magatehetetlen kisdéd látványa (French, 1989, 50.).

A görögök felismerték a gyermekek számos olyan *sajátosan gyermeki vonását*, amelyek a felnőttektől különböztetik meg őket. Így például a gyermek ijedős, félénk, vágyik a szeretetre, gyöngédségre. A családi idill szép példája az Iliásban a Hektór és felesége, Andromakhé találkozásáról

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

szóló jelenet.

„... vele tartott szolgáléánya,
ölében hozva fiát aki zsenge kicsiny csecsemő volt,
egyfia Hektórnak, s gyönyörű, mint csillag az égen...”

Hektór, a hős katona nyugtatja: nincs félnivalója apja ijesztően ragyogó fegyverzetétől:

„Szólt ragyogó Hektór, s karját nyújtotta fiáért;
csak hogy a szépövű dajkához pityeregve simult most
vissza a gyermek, mert megijedt, így látva az apját,
fél a sok ércről és a sisak lószőr-tarajától,
látva, hogyan leng az főntről iszonyú lobogással
Fölnevetett szerető jó apja, meg anyja, az úrnő,
És ragyogó Hektór tüstént lecsatolta sisakját,
és maga mellé tette a földre a messzesugárzót.
Megsókolta fiát, szeliden ringatta a karján...”

(Iliász, 6. ének, Devecseri Gábor fordítása)

Plutarkhosz – állást foglalva egy régi, de azóta is gyakran feltett kérdésben – azt javasolta az anyáknak, hogy maguk szoptassák csecsemőiket, mert a szoptatás révén az anyák „kedvesebbek lesznek gyermekeikhez és szívesebben kimutatják szeretetüket”. Ugyancsak ő apákat is ellátta tanácsokkal: ne legyenek túlságosan kemények és szigorúak, hanem inkább

„sok esetben ismerjék be hibáikat a fiatalabb személynek, és ne feledjék, hogy ők is voltak fiatalok... (és) a nem helyénvaló cselekedeteket derűs kedvvel viseljék el... Barátaink hibáival szemben elnézőek vagyunk; miért meglepő, ha gyermekeink hibáit is elnézzük?”

A gyermekek által szerzett öröm és a *harmonikus család* életének szép leírását olvashatjuk *Plutarkhosz* egyik levelében, melyet vigasztalásul írt feleségének leányuk, Timoxéna halálakor: „Kicsiny gyermekeink iránt érzett szeretetünknek elsöprő ereje van, az öröm, amit a gyermek nyújt, teljesen tiszta, és mentes minden haragos indulattól és szemrehányástól.” Olyan szeretet ez, melyet a felnőtt csak kisgyermek iránt érezhet. (idézi French, in Vajda-Pukánszky, 1998, 50, 53.)

A görögök hittek a gyerekek *formálhatóságában*, *alakíthatóságában*. Legnagyobb filozófusaik is szívesen foglalkoznak a gyermeknevelés egészen praktikus kérdéseivel.

Platón (Kr. e. 428/7–348/7) például a *Törvények* című dialógusából kitűnik, milyen fontos szerepet tulajdonított a görög bölcs a gyermekek *játékainak*:

„A három-, négy-, öt- és hatéves gyermek lelkületének még szüksége van a játékra... Az ilyen korú gyermekeknek maguktól megvannak a természetes játékaik, s ezekre maguktól rájönnek, ha összegyűlnek. Az ilyen korú gyermekek jöjjenek össze a kerületek templomai közelében, háromévestől hatévesig... Azt állítom, hogy az összes államban általános tudatlanság uralkodik azt illetően, hogy mennyire döntő fontosságú a játékok kérdése a törvényhozás szempontjából, mert ettől függ: maradandók-e a törvények vagy sem. Mert ha a játékok kérdése úgy van rendezve, hogy az örökkévalóban részesül: vagyis ugyanazon állam fiatalsága ugyanazokat a játékokat mindig ugyanúgy és ugyanazon szabályok szerint játssza, és ugyanazon játékszerekben találja kedvét, ez azt eredményezi, hogy a komoly dolgokra vonatkozó törvények is változatlanul maradnak.”

(Ford.: Kövendi Dénes)

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

4. Gyermekét játszani küldő görög édesanya

A *Törvényeket* olvasva képet kaphatunk arról, hogy milyenek látta a görög bölcsele a gyermekkor egyes szakaszait, és milyen *nevelési módszereket* javasol a különböző életkorú gyerekek esetében. Platón itt található gondolatait csoportosítja a következő táblázat:

Platón

<i>Életkor</i>	<i>Jellemző vonások – gondozási, nevelési feladatok</i>	<i>Forrás „Törvények”</i>
0–2 év	gyermek lelke „hajlékony”, formálható. „Az újszülöttet, mint a viaszt alakítani kell.” Pólyázásra van szükség két éves korig.	789e
2–3 év	A kisgyermek sírással jutatja kifejezésre vágyait A dajkák figyeljenek a kisedet „jelzéseire”. Amíg a gyermek nem tud járni, a dajka vigye mindenhová, hogy élményeket gyűjtsön. „A kisedet a lehető legkevesebb fájdalom, ijedség és szenvedés érje.” Kisgyermekkorban „oltódik bele mindnyájunkba döntő jelentőséggel egész jellemünk a szokás hatalma folytán”.	792a 789e 792b 792e
3–6 év	„A gyermek lelkiületének szüksége van a játékra.” A gyerekek játsszanak együtt csoportosan a dajkák felügyelete mellett. A fegyelmezés ne legyen túlzott, de a kényeztetést is kerülni kell.	793e 794a,b 793e
6–serdülés:	A gyermekeket már el kell különíteni nemük szerint. A fiúk gimnasztikai és múzsai nevelésben részesüljenek az iskolában. A gimnasztika (torna, birkózás, lovaglás, fegyverforgatás, tánc) a testet fejleszti, a múzsai nevelés a lelket nemesíti. A lányok szintén ismerjék meg a gimnasztikai egyes elemeit.	794c,d 794d 795e 794d

1. táblázat

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

Platón nyomdokain haladt tanítványa, *Arisztotelész* (Kr. e. 384–322) is, amikor az egyes életkorok szerepéről ír. A következő táblázat *Politika* című műve alapján foglalja össze az első hét esztendő fejlődési szakaszait és gondozási-nevelési feladatait:

Arisztotelész

<i>Életkor</i>	<i>Jellemző vonások – gondozási, nevelési feladatok „Politika”</i>	<i>Forrás</i>
Születés-elválasztás	A test gondozása és módszeres edzése fontos feladat. „Bőséges tejtáplálék felel meg a testnek.” „Minél kevesebb bort élvezzen a gyermek”.	1336a
2–5 év	Szoktassuk hozzá a hideg elviseléséhez. „Semmiféle tanulásra nem ajánlatos fogni a gyermeket.” Mozogjon sokat. Foglalkozzunk és játsszunk vele. A meséket a gyermekfelügyelők ellenőrizték. Ne büntessük, ha sír, hiszen ez is testgyakorlás.	1336a
5–7 év	Még mindig otthon neveljük. „A gyermekfelügyelőknek vigyázniuk kell e gyermek időtöltésére.” Óvjuk az illetlen beszédől, szobroktól és képektől. Ne halljon másokat gúnyoló verseket, ne lásson vígjátékokat.	1336b 1336b
7–14	Folytasson tanulmányokat.	

2. táblázat

A görög nevelés a „kalokagathia” (szép és jó harmóniája) eszménye alapján szerveződött. Hittek abban, hogy az egészséges, ép testben valóban erkölcsileg fejlett, tehát „ép” lélek lakozik. Az ilyen ember birtokolja az „areté” (derekasság) erényét. Ahhoz, hogy gyermekeik derekassá váljanak, múzsai (irodalmi, művészeti) és gimnasztikai (testi, fizikai) nevelésben részesítették őket.

A nevelés a családban kezdődött. A kisgyermek körül minden felnőtt abban versengett, hogy minél derekabbá tegyék. Ezért figyelmeztették állandóan a helyes viselkedésre szép szóval vagy akár „fenyegetésekkel és verésekkel térítve az egyenes útra, éppen úgy, mint ahogyan az ember egy meghajlított és meggömbített fadarabot kiegyenesít.” (Platón, 1983, 30-31) A verést mindazonáltal csak végső esetben alkalmazták, a fegyelmezés, a fenyítés szigorának nem elsősorban a büntetés volt a célja, hanem a fejlődéshez szükségesnek tartott felügyelet biztosítása.

Az oktatásból elvileg mindenki kivehetett részét, ez mégis csak tehetősebbek gyermekire korlátozódott a magánoktatásért fizetendő tandíj miatt. A kiváltságokkal rendelkezők, a vagyonosok arra törekedtek, hogy gyermekeikből „jó *poliszpolgár*” válják.

A görögök gyerekekkel kapcsolatos magatartása azonban korántsem volt minden esetben „elfogadó”. Figyelemre csupán a szabadok gyermekeit méltatták, a rabszolgák ebből a szempontból nem számítottak. A fiúk minden téren előnyben részesültek a lányokkal szemben, a leánycsecsemőktől könnyebb szívvel szabadultak meg. Városállamonként is megfigyelhetőek bizonyos különbségek a „kitevés” terén. Spártában a vének tanácsa döntött az újszülöttek sorsáról, amelyik csecsemőt gyenge,

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

beteges alkatúnak találták, azt a Taigetosz hegy melletti barlangba tették ki, ahol sorsa megpecsételődött.

A verés hétköznapi gyakorlat volt, de a filozófus szerzők gyakran intették önmérsékletre a szülőket. (Ekkor még nem létezett a középkori dogma, amely a gyermek lelkében lakozó gonosz elleni harccal indokolja majd a gyakori testi fenyítést.)

5. Gyermekét fenyítő görög édesanya

Az eddigiek összegzéséeként megállapíthatjuk, hogy az ókori társadalmakban a gyermekeknek fontos szerepet tulajdonítottak. A rituális gyermekáldozat ősi hagyománya tovább élt, de egyre ritkábban folyomottak hozzá. Csak a legvégső esetben, a város, a közösség egzisztenciális létezését fenyegető szélsőségesebb veszély-helyzetekben ajánlották fel legdrágább kincsüket, saját gyermekeiket a haragvó isteneknek. A gyermekek különleges jellemző vonásait a legtöbb ókori kultúrában felismerték. Tisztában voltak szeretetigényükkel, játékszükségletükkel. Jogi védelemben részesítették őket a túlkapásokkal szemben. A görögök – asszimilálva a keleti civilizációk hagyományait, értékeit – tovább léptek ezen a téren. A formálás, nevelés szükségességét felismerve egészen kis korban elkezdtek gyermekeik alakítgatását. Legnagyobb filozófusaik műveit olvasva fejlődéslélektani megfigyelések sokaságára bukkanhatunk, melyek esetenként rendszerbe is szerveződnek. Mindemellett tisztában voltak a gyermekek körében tapasztalható egyéni különbségek szerepével is. A megfigyelt gyermeki jelenségekre reflektáló tudatos neveléssel, pedagógiával tehát a görögök kultúrájában találkozunk első ízben.

Róma

Rómában másféle eszmények alakították a gyermeknevelést, mint a görögöknél. A „vir bonus” (‘derék férfi’) a rómaiak eszménye, amely az ősi paraszti társadalom értékeiből táplálkozik: a jó gazda gyakorlatias: maga műveli földjét, irányítja birtokát. A régi szokásokhoz való ragaszkodás mellett ez a gyakorlatiasság nyilvánult meg a hadsereg szervezésében, a jogrendszer kidolgozásában.

A római nevelés célja is ezt tükrözi: a „virtus” elérése éppúgy jelentette a katonás erényeket: a bátorságot, fegyelmet, mint a polgár hűségét népe hagyományaihoz, Rómához, az államot védő istenekhez. A „derék férfi” katonaként megvédi az impérium határait, és új provinciákkal gyarapítja Róma örök dicsőségét. Köztisztviselőként elősegíti a központi akarat érvényre jutását az egész birodalomban. Polgárként a Fórumon részt vesz a város közügyeinek intézésében.

Rómában bizonyos tekintetben kiszolgáltatottabbak voltak a gyerekek, mint görög földön. Noha a rómaiak átvették a görög kultúra számos elemét, a gyerekek iránti attitűdjeik több pontban eltértek hellén elődeiktől. Ezek közül a két leglényegesebb: 1. a „patria potestas” (atyai hatalom), 2. a római felsőbb társadalmi osztályok folyamatos küzdelme azért, hogy „újratermeljék” önmagukat.

A *patria potestas* révén a római családfő, az apa élet-halál ura volt, feltétlen uralommal rendelkező családjá minden tagja felett.

Jellemző, hogy például a leányok Rómában csak házasságkötésük után kerültek ki apjuk hatalma alól: A lakodalom napján az ifjú pár házában áldozatot mutattak be az isteneknek, majd az asszony meggyújtotta a ház tűzhelyén a tüzet. Ezzel a szimbolikus gesztussal apjának „patria

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

potestas"-a alól véglegesen férje uralma alá került.

Akárcsak más ókori társadalmakban, itt is a földre helyezett újszülött csecsemő felemelésével fejezte ki szándékát a gyermek felnevelésére. (Az újszülött felemelésének aktusát „levatio”-nak nevezték. Az édesanyák Levana istennőhöz imádkoztak, hogy lágyítsa meg az apák szívét. A felemelés gesztusa ugyanis a „vertikalizálásra”, a felnevelésre való készséget jelképezte.)

Rómában apa tradicionális teljhatalma (ius vitae) élete végéig megmaradt gyermekei felett, akár meg is ölthette őket. A birodalom történetében számos jelét tapasztaljuk a tradicionális apai teljhatalom korlátozására irányuló törekvéseknek. Már Romulus arra kötelezte a családokat, hogy felnőtt korukig neveljék fel valamennyi fiukat és legalább elsőszülött lányukat. A Kr. e. 2. században Hadrianus rendelete szerint pedig már száműzni kellett azt az apát, aki megölte gyermekét. (A fiúk elsőbbsége feltehetőleg azzal függött össze, hogy Rómának – katonáállam lévén – állandóan szüksége volt bátor és vitéz harcosokra.)

A római szülőket egyébiránt éppannyira foglalkoztatta gyermekeik nevelése, mint a görögöket. A gyerekek születését és névadását ünnepi szertartás tette emlékezetessé. Foglalkoztak a gyerekkor sajátosságaival, fejlődési szakaszokat különböztettek meg: a csecsemő neve *infans* (‘beszélni nem tudó’) volt, a gyermekkor (*pueritia*) kb. 15 éves korig tartott, a felserdült ifjút *adolescens*nek hívták.

A csecsemőt anyja dajkálta, s ő lett gyermek első nevelője hétéves koráig. A gondoskodáson túl tőle tanulta meg az ősi hagyományokat, a vallás legfontosabb tanait, a helyes viselkedést. A lányok nevelése férjhezmenetelükig megmaradt a család keretei között: a házkörűli teendők elvégzésére anyjuk oktatta őket.

A fiúk nevelését hétéves korukban apjuk folytatta. Megtanította őket írásra, olvasásra, számolásra, elsajátította velük a XII táblás törvényeket, melyek a rómaiak kötelességeit tartalmazták. Később elment velük a *Fórumra*, ahol – akárcsak görög társaik az agórán – részt vehettek a közügyek intézésében. Kezdetben ez a részvétel szemlélődésre korlátozódott: megtanulták a törvénykezés eljárásait, a szavazás lefolytatását.

A családi nevelés a fiúknál tizenhét éves korukban, a lányoknál férjhezmenetelükkor szűnt meg. A fiú ekkor érte el a nagykorúságot, levehette a nyakában eddig hordott amulettet (bullát), hosszú haját levágatta és felöltötte a felnőtté válás jelképét, a toga virilist. Ettől kezdve vehetett részt a nyilvános életben, a szavazásokon. Katonának kellett jelentkeznie, hiszen a fiúk nevelésének másik jelentős színtere a *katonaság* volt. Táborokban készítették fel a őket arra, hogy képesek legyenek katonai kötelességeik teljesítésére.

Görögország meghódítása (Kr. e. 146) után a birodalom asszimilálta a görög kultúra értékeit. Ez az átvétel a nevelésben is éreztette hatását: divat lett görög dajkákat felfogadni az újszülöttek mellé, édesanyjuk helyett ők táplálták és gondozták a csecsemőt. (Később Rómában külön foglalkozási csoportot alkottak a dajkák, akiknek szolgáltatásait egyre gyakrabban vették igénybe – megalapozva így az újkorig tartó „dajkaság intézményét”.)

Ezt a gyakorlatot sokan támadták. Tacitus felháborodásának így adott hangot: „Bezzeg most a csecsemőt kiadják valami görög nőszemélynek, aki mellé adnak még néhányat a szolgák seregéből, többnyire a leghitványabbakat, akik semmiféle komoly szolgálatra nem alkalmasak. A gyermekek friss és befolyásolatlan lelkét rögtön ezeknek zavaros beszédei itatják át; az egész háznépből senki sem ügyel arra, hogy serdületlen ura előtt mit mond vagy tesz. De maguk a szülők sem tisztességre és szerénységre szoktatják gyermekeiket még kicsiny korukban, hanem féktelenségre és szájkodásra, miáltal azután lassanként beléjük fészkelődik a szemérmertlenség és mind a magukénak, mind a másénak semmibevétele.” (idézi: Szepessy, 1986. 147.)

Római körökben viták alakultak ki nevelési elvekről, többen féltették az ifjúságot a görög kultúra hatásától és a kialakulófélben levő magániskoláktól. *Cato Maior* például saját fiait a hagyományos római értékek alapján nevelve kívánt példát mutatni: saját maga tanította meg fiait olvasásra, fegyverforgatásra, úszásra, megismertette velük a törvényeket, a múlt legendáit. Ekkorra azonban már a görög nevelési elvek hatására megjelentek az első *magániskolák*, és felváltották az addig egyeduralgó családi-apai nevelést. A római ludus (elemi iskola) falai között a lányok egy része is szert tehetett az elemi ismeretekre.

6. Római édesanya kislányát iskolába kíséri

A rómaiak gyermekik nevelése közben figyeltek azok – felnőttektől eltérő – sajátosságaira is, többször említik a gyermekek „*kialakulatlanságát*”. A görögökhöz hasonlóan észrevették a gyerekek *játékos kedvét*: már a csecsemőt csörgőkkel, babákkal ajándékozták meg. Másfelől viszont – a görögöktől eltérően – nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a gyerekekben rejlő természetes *kíváncsiságnak*, természetes *emlékezőtehetségnek* és *versengési szellemnek*. Mindezen felül már negatív tulajdonságokat is felfedeztek bennük: egyes szerzők tudatlannak, naivnak, sőt ostobának nevezik őket. A korabeli szövegekben sokszor fordul elő engedetlen, hirtelen haragú, irigy gyerekről szóló híradás. Úgy tűnik, a rómaiak több negatív jellemző vonást tulajdonítottak gyermekiknek, mint a görögök. A rómaiak ugyanakkor jobban hangsúlyozták a gyermeki természetből adódó *utánzási hajlamot*, mint a görögök, és jóval gyakrabban említették a gyermek *természetes ártatlanságát*. Ez utóbbi a sztoicizmus és a kereszténység hatását tükrözi a római mentalitásban.

Közös vonás a rómaiak és görögök gyermekfelfogásában a gyermeki lélek „*tabula rasa*”-ként való értelmezése. Mélyen hittek abban, hogy a követendő példa döntően befolyásolja a jellem alakulását. Ezért próbálták óvni fiaikat és leányaikat a káros hatásoktól. (French, 1998, 60.)

Rómában a nevelésről, gyermekeségről elmélkedő írók közül Quintilianus alkotott átfogó rendszert. *Marcus Fabius Quintilianus* (35-től a század végéig) hispániai születésű szónok volt, retorikai iskolát nyitott, majd a császári udvarban lett nevelő. Két évtizedes tanítás után visszavonult, ekkor keletkezett a „*Szónoki képzés tizenkét könyve*” (*Institutionis oratoriae libri duodecim*) című főműve, amelyben a közéleti szereplésre, politikai pályára készülő szónokok (orátorok) nevelésének részletes programját nyújtja.

Könyvének elején foglalkozik a kisgyermek nevelését-nevelődését befolyásoló környezettel. Az első évek benyomásai egész életre szólóak, hiszen akárcsak „*az új hordó megtartja a belétöltött folyadék szagát, s a festett gyapjú sem kapja vissza többé fehér színét*”. Gondosan figyelni kell a dajkák kiválasztására, akik nemcsak a gyermek testét ápolják, hanem szellemi és erkölcsi fejlődésére is hatással vannak. Fontosnak tartja, hogy a gyermekkel foglalkozó személyek (szülők, dajkák, nevelők) lehetőleg birtokában legyenek az általános műveltségnek, és ennek következtében helyesen, szépen beszéljenek. Az *édesanyák beszédének* nevelő hatására külön felhívja a figyelmet.

A tanulásra képtelen gyerekek a kivételek közé tartoznak. Ahogyan a madárral a repülés, a csikóval a futás, a vadállattal a fékezhetetlen düh adottsága születik, úgy természeti tulajdona minden embernek a „*gondolkodás és a szellemi mozgékonyosság*”. Ezért nem ért egyet a korabeli felfogással, mely szerint a gyerekek tanítását hétéves korukig nem szabad elkezdni. *Quintilianus* szerint a kisgyermeket már korán tanítani kell, de közben figyelembe kell venni felfogóképességének határait. Játék legyen a tanulás, hogy a gyerek egy életre meg ne gyűlölje a tudományokat. Az *olvasás és a görög nyelv tanítása* már iskoláskor előtt elkezdhető. (Játékos segédeszközként többek között elefántcsontból faragott betűket használt.)

A magánnevelését elutasítva a nyilvános iskolákat ajánlja. A házitánítók általában „*kétes hírűek*”, gyakran erkölcstelenek. Tanításuk minőségét nem ellenőrzik úgy, mint a nyilvános iskolák tanítóinak munkáját (amely fölött az állam ekkor már bürokratikus eszközökkel őrködött).

Az iskolába járó gyerekek már kiskoruktól kezdve hozzászokhatnak a nyilvánossághoz. Versenyezhetnek egymással, tanulhatnak társaik hibáiból is. *Quintilianus* szerint a tanító figyelje meg a gyermekek veleszületett sajátosságait, módszereit is alkalmazza a gyerekekhez. Különösen nagy gondot fordít *emlékezőtehetség* felismerésére és fejlesztésére, valamint arra, hogy a tanító használja ki a gyermek meglévő *utánzási hajlamát*, tanulékony természetét: „*Ne vesztegessük el tehát mindjárt az első éveket, és pedig éppen azért ne, mert a tudományok elemeinek elsajátítása pusztán emlékezőtehetség dolga, ez*

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

pedig a gyermekkorban jobb, mint bármikor.” (Quintilianus, 1913, 50.)

A Quintilianus által eszményinek tartott tanuló „az előadást szívesen hallgatja, közben-közben még kérdést is intéz hozzánk, de azért nyomon követi az előadás menetét, nem siet előre.” Az ilyen gyerek a jutalmazásra és a kudarcra egyaránt fogékony: „Én az olyan tanítványt szeretem, kit a dicséret emel, a dicsőség boldogít, s ha legyőzik, sír.” (Quintilianus 1913, 62-63.)

Határozottan fellép a korában igen elterjedt *testi fenyíték* ellen. Büntetni kell a gyermeket, ha nem engedelmeskedik, de verni semmi esetre sem szabad. A veréssel szemben kialakított álláspontja egyedülálló az egész ókori nevelésben.

Különösen hangsúlyozza az erkölcsi karakter kialakításának fontosságát. A szónoknak, a köztisztviselőnek nem elegendő a műveltség megszerzése, ehhez társulnia kell a neveltségnek, az *erkölcsös jellemnek* is. A tudás erkölcs nélkül inkább káros, mintsem hasznos.

Ha Quintilianus könyvéből a gyermekkor egyes szakaszaira és a nevelési feladatokra vonatkozó gondolatokat összegyűjtjük, akkor a következő táblázat alakítható ki (Quintilianus, 1913):

Quintilianus

<i>Életkor</i>	<i>Jellemző vonások és/vagy megfelelő gondozás</i>	<i>Forrás</i>
		<i>Institutio Oratoria</i>
Születéstől 3 éves korig	<i>Dajkák, majd a paidagogus gondjaira bízva</i> Nagyon befolyásolható, ezért a dajkáknak és a paidagogusnak ügyelniük kell a beszédjükre, és erkölcsileg jó példát kell mutatniuk Beszélni tanul	1.1.4-11
3-7 éves	Családban él, de megkezdődik nevelése és oktatása A memória „jobb mint bármikor” „Ami a gyermek fogékony lelkébe vésődik, az később is hatással lesz jellemére” „A tanulás olyan legyen, mint a játék” A dicséret és versengés ösztönző hatású A gyerek képességeihez kell mérni a feladatokat „Az elhamarkodás hátráltatja az oktatást”	1.1.15-19 1.1.36 1.1.36 1.1.20 1.1.20 1.1.22 1.1.32-33
7 éves kortól a serdülő korig-	<i>A fiúkat iskolába kell küldeni</i> Túlterhelés helyett fokozatosságra van szükség Pihenésre is jusson idő A játékos, versengő tanulás hasznos Formálni kell a jellemet, mielőtt a gyerek megtanulna tettetni, csalni Mellőzni a verést, mert az „lealázó és szolgálai”	1.2.1-13 1.2. 27-28 1.3.8 1.3.10-12. 1.3.12 1.3.14-17

3. táblázat

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a rómaiak új vonásokkal gazdagították a görögöktől örökölt gyermekképet. Ezek pedig: a kisgyermekre jellemző kíváncsiság és jó emlékező képesség, (amelyet a korai tanítás révén használ fel Quintilianus) és a versengésre való hajlam. A római szülők mindezekkel együtt felismerték és elfogadták azt a jelenséget, hogy gyermekeik fejlődése fokozatos, néha igen lassú ütemű. Végül soron megállapítható, hogy Róma fénykorában a szülők megtanulták, hogy örömeiket leljék gyermekeikben – talán ez a legfontosabb adalék, amivel hozzájárulhattak a későbbi korok gyermekfelfogásához.

A korai kereszténység gyermekképe

A császárkori Róma végóráiban azonban már felbomlott a görög embereszmény harmóniája, belső feszültségekkel terhes életérzés lett úrrá az embereken. A gazdasági és politikai versengés addig ismeretlen méreteket öltött. A hivatali tisztségek birtokosai a lakosság rovására igyekeztek minél hamarabb nagy vagyona szert tenni, korrupció, hihetetlen mértékű erkölcsi zuhlás terjedt mindenfelé. Elterjedt szokás volt – főleg a provinciákon – gyermekek eladása, elzalogosítása.

Theodosianus császár két törvényével kísérelt meg gátat szabni ennek az egyre jobban elterjedő gyakorlatnak. Az első ilyen törvény 322-ből származik:

„Tudomásunkra jutott, hogy a provinciák lakói, akik szenvednek az élelem hiányától és nélkülözik az életben maradáshoz szükséges javakat, eladják vagy elzalogosítják gyermekeiket... Szokásainkkal össze nem egyeztethető, hogy bármely személy az éhségtől elpusztuljon, vagy ilyen szegyeteljes cselekedet által keressen menekvést.”

S ugyanabból az időszakból (315/329):

„Írjanak törvényt bronz vagy viasz írótablára vagy vászonra, és juttassák Itália minden egyes városába, hogy visszatartsa a szülőket a gyermekgyilkosságtól, és táplálja reményeiket... ha bármely szülő azt jelentené, hogy szegénysége miatt képtelen ellátni gyermekét, késelem nélkül ennalót és ruházatot kell kapnia, mivel egy újszülött csecsemő ellátása nem tűr haladékat...” (idézi: Lyman, in Vajda-Pukánszky, 1998. 74.)

Ezek a törvények egyértelműen utalnak a gyerekekkel szemben elkövetett visszaélések gyakoriságára. A gyermekgyilkosság olyannyira elterjedő gyakorlattá vált, hogy 374-ben főbenjáró bűnnek nyilvánították.

Noha a kereszténység elterjedése önmagában nem vonta maga után automatikusan a gyermekek helyzetének javulását, az új vallás és a benne kifejeződő emberkép mégis egy lassú evolúciós folyamatot indított el a gyermekkor megítélésében.

Az Újszövetségben a gyermek úgy jelenik meg, mint a tisztaság, az ártatlanság jelképe. Krisztus szavait Máté így tolmácsolja:

„Bizony mondom néktek, ha meg nem tértek és olyanok nem lesztek mint a kis gyermekek, semmiképpen nem mentek be a mennyeknek országába. A ki azért megalázza magát, mint ez a kis gyermek, az a nagyobb a mennyeknek országában. És a ki egy ilyen kis gyermeket befogad az én nevemben, engem fogad be.”

(Máté, 18:3-5., ford. Károli Gáspár)

A korai kereszténység bölcselei, az *egyházatyák* ezek alapján szívesen foglalkoztak nevelési kérdésekkel. A IV. század végén keletkezett *Aranyszájú Szent János (Khrüszosztomosz, 350 körül-406)* műve a keresztény szellemű családi nevelésről. („*A hivalkodásról, s arról, hogy a szülőknek miképpen kell gyermekeiket felnevelniök*”) Ebben arról ír, hogy a keresztény nevelés megköveteli, hogy a szülők óvják gyermekeik tiszta és romlatlan lelkét a káros hatásoktól. A büntetés eszközei közül a verést nem tartja célravezetőnek. Inkább büntessen a szülő „szigorú tekintettel”, szemrehányó szavakkal, hasson a gyermek lelkére barátságos ígéretekkel.

A nevelés fontos eszköze a *mese*. Az Újszövetség tanítása csak később, serdülőkorban tanácsos, mikor az ifjú már fejlettebb felfogóképességgel rendelkezik. A lélek tisztaságát csak úgy őrizheti meg, ha az indulatok, a vágy legyőzésére az akarat megfelelő erővel rendelkezik. Jól válasszuk meg gyermekünk *nevelőjét*, ügyeljünk arra, hogy ne kerüljön rossz társaságba. A színház veszélyes: amit ott lát, az megronthatja a lelkét. A *nemi* vágyak ellen minden eszközzel küzdeni kell. Legcélravezetőbb az, ha az ifjút

lehetőleg korán egy hozzáillő leánnyal jegyzik el szülei.

Látható: Aranyszájú Szent János könyvét a *gyermeki tisztaságot hirdető evangéliumi gondolat* hatja át: „Engedjétek, hogy a kisgyermek éhhozzám jöjjenek, és ne tiltsátok el őket; mert ilyeneké az Istennek országa”. Ezt az érintetlen tisztaságot kell megőriznie a nevelésnek harcolva a bűnre csábító hatások ellen.

Ugyanez az óvó-segítő nevelői gondolat fogalmazódik meg *Szent Jeromos (Hieronymus, 349 körül – 420)* leveleiben is, amelyekben a *keresztény leánynevelés* alapelveit fogalmazza meg. (Az egyik levelében (107) *Laeta*, az édesanya számára ad tanácsot kis leánya, *Paula* neveléséhez; a másik levél (128) címzettje *Gaudentius* és leánya *Pacatula*. [Barth, 1994, 38-44])

Jeromos idealizált leányneveltje a világtól elvonuló szerzetesi életre készül, ezért „nem szabad mást hallania és beszélnie, mint ami isteni félelmet lehel. A tisztességtelen szót meg ne értse; világi énekekről ne is legyen tudomása, s már kicsi korában szokják nyelve édesen szóló zsoltárénekekhez.” A leány dolga az, hogy „éljen angyali tisztaságban; legyen testben test nélkül”. (Fináczy, 1926, 302) Hétéves korától ügyeljenek a szemérmes magatartás kialakítására, szavait alaposan válogassa meg. Éljen visszavonul életet otthona falai között, mértékletesen táplálkozzon, tanulja meg a női nemhez méltó házimunkát. Női erényei kettős szüzességében testesülnek meg: a test és a lélek érintetlensége az elérendő cél. A leánynevelés ideálja Mária, a Szűzanya.

Tanuljon írni, olvassa a Bibliát. Az írástanítás segítését a következőképpen képzei el *Hieronymus*: „Miután aztán remegő kézzel kezdi stílusát a viaszon végighúzni, akkor vagy más valakinek kell őt kezénél fognia és gyenge ujjacskáit irányítania, vagy pedig az írótablába kell bevésni a betűket, hogy keze nyoma ugyanazokban a barázdákban haladjasson végig szélről szél felé kalandozni ne bírjon.” (Fináczy 1926, 302) A szigorú felügyelet a – Quintilianusra emlékeztető – segítő nevelői magatartással ötvöződik. Ez a nevelési eszmény érvényesült a keresztény nőnevelésben évszázadokon át.

Szent Ágoston eredendő bűnre vonatkozó nézetei döntően befolyásolták a középkor emberfelfogását, gyerekszemléletét.¹

Az ember bűnbe esett azért, hogy fellázadt teremtője ellen. Minden megszületendő gyermek bűnben fogan, megörökli *Ádám* és *Éva* bűnét. Veszületett ösztönei hordozzák a „bűn alapanyagát” (fomes peccati), de ez igazi bűnné csak az ember beleegyezésével (consensus) válik. Az ember tehát esendő, de mégsem elveszett. Krisztus áldozata révén, a keresztség felvételével megszabadulhat az előtte járó nemzedékek bűneitől, de természeti emberként (homo naturalis) még vágyai uralják. Szellemi emberré (homo spiritualis) kell válnia, de ez csak Isten megbocsátása, kegyelme révén lehetséges úgy, ha az ingatag akaratú ember követi a Teremtő által felkínált utat. (Erikson, 1991, 265., Bolberitz, 1980, 189-191.))

Az eredendő bűn tanának *pedagógiai* következményei vannak: a szülő, a nevelő feladata, hogy a gyermek esendő lelkét, bűnre hajlamos akaratát fejlessze, magasrendű lelki célok felé vezesse. Ehhez szeretettel párosuló szigorra van szükség. A szeretet viszont nem zárja ki, sőt megköveteli a gyakori testi fenyítést – vallja *Szent Ágoston*.

Nem minden korai keresztény író fogadta el az eredendő bűn dogmáját. *Pelagius* (350 körül- 5. sz. eleje) brit szerzetes sok követőt gyűjtött maga köré az emberi természet erejéről, jóra való törekvéséről szóló tanaival. Eszerint az egyes ember *Ádám* bűnét nem örökli, szabadon dönthet, hogy vétkezik-e vagy sem, tehát felelős tetteiért. A bűn feltételezi a tudatos személyes döntést, tehát az újszülött gyermekeknek nem lehet bűnük. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem lenne szükségük a keresztség felvételére, a Krisztus által való megváltásra. (Szántó, 1987, 193.) Sőt, ez nélkülözhetetlen, mivel a bűnös szokások kialakulásának veszélye állandóan leselkedik a gyermekekre. Ha nem követi az Isten által kijelölt utat, akkor napról napra herdálja azt a mérhetetlen kincset, amelyet születésekor lelkében hordoz. Ezért írja egy fiatal római lány, *Demetrias* nevelését tanácsokkal segítő levelében: „Kerüld el a tömegek által elkoptatott széles utat, melyen haláluk felé vándorolnak, és kövesd a kevesek által ismert göröngyös, keskeny ösvényt, amely az örök életbe visz.” (Pelagius, 10:3)

Pelagius optimista tanítását alapul véve egy római ügyvéd, *Caelestius* a következő sarkított tételeket fogalmazta meg az ember eredendő jószágáról: *Ádámot* Isten halandónak teremtette, ezért a bűn nélkül is meghalt volna; nekünk sem *Ádám* bűne miatt kell meghalnunk; *Ádám* bűne csak saját magának ártott, nekünk legfeljebb a rossz példa révén árt; eredendő bűn nincs; az ember könnyen

¹ *Ágoston* az eredendő bűnre vonatkozó nézeteit „A házasságról és az ösztönös vágyakozás” (De nuptiis et concupiscencia) című művében fejti ki részletesen.

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

teljesítheti Isten parancsait. (Szántó, 1987, 194.) A pelagianizmus tanait több zsinaton is elítélték, a mozgalom az 5. sz. harmincas éveiben meggyengült.

A dogmatikai vitában *Szent Ágoston* (és más egyházatyák, pl. *Jeromos*) felfogása győzedelmeskedet. Ez alapozta meg azt a későbbi középkori keresztény nevelési elvet, mely szerint a gyermek eredendően rosszra törekvő hajlamait a nevelőnek kell jó irányba fordítania. A nevelés így *folyamatos küzdelem* a gyermek bűnös természete ellen. A gyermek képtelen a jó felismerésére, ezért feltétel nélkül alá kell vetnie magát a felnőttek akaratának, a szigorú nevelésnek, melynek része a testi fenyíték is.

Szent Ágoston hitt a gyermekek nevelhetőségében, lelkének formálhatóságában. Az édesanya és a gyermek kapcsolatának háborítatlanságát fontosnak tartotta a gyerek fejlődése szempontjából. A 130. zsoltárhoz fűzött magyarázatában például a korai elválasztás veszélyeire hívja fel a figyelmet: „Ha a kicsiny gyermeket valami szerencsétlenség folytán megfosztják édesanyja tejétől, belehal [...] Ügyeljenek arra, hogy idő előtt el ne válasszák a csecsemőt.” (Przywara, 1958, 227.)

Vallomásaiban saját gyermekkoráról is ír, bemutatja annak fejlődési szakaszait. Ezeket a gondolatokat táblázatba foglalva rekonstruálhatjuk felfogását a gyermekkorról, a lelki sajátosságok fejlődéséről (Augustinus, 1987):

Szent Ágoston

<i>Életkor</i>	<i>Jellemző vonások – gondozási, nevelési feladatok</i>	<i>Forrás Vallomások</i>
0–3 (?)	„Csak a szopáshoz értettem, szenderegtem gyönyörűségemben.” Mosollyal, kapálózva, gügyögve, teremt kapcsolatot a felnőttekkel. Sír, ha nem figyelnek rá, ha kívánságát nem teljesítik.	1.6 1.6
3 (?)–7 (?)	<i>Továbbra is otthon kell nevelni.</i> Mégköveteli, hogy „sürögjenek–forogjanak” körülötte. Beszélni tanul. Nem tanítják, magától, szavanként tanulja a nyelvet. „Arcmozdítással, szemhunyorgatással, egyéb testrészek integetésével” teremt kapcsolatot a felnőttekkel. (Szavak nélküli kommunikáció, testbeszéd.) „Szüleim tekintélye óvott, felnőtt emberek pórása vezetett.”	1.7 1.8 1.8
7 (?)– serdülés	<i>Iskolába jár.</i> Időnként lanyhul a tudás iránti vágya. „Csalogatott a játék gyönyörűsége és megbüntettek érte...” Könyörög, hogy ne verjék. Nem szeret tanulni. „Nem rajongtam a tudományokért...” Rákényszerítették a tanulásra, s ez javára szolgált. Később megszereti a tanulást. „Többet ér a tudás kötetlen vágya”, mint a „szükség félelmes szabálya.”	1.9 1.12 1.14

4. táblázat

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

Egy római szerző, *Ambrosius Theodosius Macrobius* (Kr. u. 5. sz.) egyik művében (Kommentár Scipio álmához) a hetes számra és többszöröseire építve kísérelte meg felvázolni a gyermek fejlődésének folyamatát, meglepő találékonysággal mutatva be a gyermek élettani sajátosságainak változásait (French, 1998, 63.):

Macrobius

<i>Életkor</i>	<i>Jellemző vonások</i>	<i>Forrás</i> <i>Kommentár Scipio álmához</i>
7. óra	A születés utáni kritikus óra: aki túléli ezt az órát, valószínűleg életben marad	67
7. nap	Leválík a köldökzsinór	68
14. nap	A szem reagál a fényre	
7. hét	A szem követi a mozgó tárgyat	
7. hónap	Kezdenek kibújni a fogak	69
14. hónap	Felül, nem fél, hogy eldől	
21. hónap	Beszélni kezd	
28. hónap	Biztosan áll és megy	
35. hónap	Megkezdődik az elválasztás	
7. év	Kezdenek előbújni a maradandó fogak Érthetően beszél	70
14. év	A pubertás kezdete, mind a fiúk, mind a leányok esetében	71

5. táblázat

DeMause egyik munkatársa, Richard Lyman egyik tanulmányában a római kor gyermekfelfogását úgy ítéli meg, mint amelyre a kötődés és a távolságtartás egyaránt jellemző. A nem-keresztény kornak ez az ambivalencia – folytatja Lyman – sok-sok ellentmondással terhelve tovább él a keresztény korban is. (Lyman...)

A korai keresztény írások olvasása közben feltűnik a születéssel és csecsemőkorral kapcsolatos testi funkciók életszerű, már-már naturalisztikus bemutatása. Magyarázhatjuk ezt a felfokozott érdeklődést azzal, hogy az egyház képviselői teológiai magyarázattal akartak szolgálni a Szűzanya szülésére és a Megváltó emberi gyermekségére. Felvetődik azonban a kérdés: ebben a bizonyos korszakban vajon miért alakult ki ilyen beható érdeklődés az anyák, apák, a szoptatás és a szülési fájdalmak iránt? Hiszen ezeknek a témáknak viszonylag kevés figyelmet szenteltek az Új Testamentumban. Néhány példa a valóban beható figyelemre: Zeno, Verona püspöke (megh. 372 körül), közvetlenül a szertartás előtt elmondandó beszédet írt a megkeresztelendőknél.

„Most a megváltás örök forrásának oltalmazó melege hív titeket, most Anyánk [értsd: az egyház!] magához vesz titeket, hogy világra hozzon benneteket, de nem az által a törvény által, mellyel a ti anyáitok szültek, *mikor foglyokként e világra hoztak titeket, a szülés gyötrő kínjával, ti pedig sírtatok, szennyesen, szennyes rongyokba takarva... Ő nem büzhödt bölcsőben nevel titeket, hanem szentélyben. Keressetek oltalmat az Örök Szűzanya örökké tápláló ölében. ... Csodálatos és kegyelmes, szentséges születés, aki életet ad, nem jajong, és aki újjászületett, nem ismeri a könnyeket...*” (kiemelés: P.B.) (idézi: Lyman, 1998, 75.)

Tertullianus (megh. 222 körül) még korábban foglalkozott a születés kérdésével:

„Krisztus szerette az embert, aki az anyaméh szennyében kovácsolódik, a tisztátalanság kapuján át jön a világra, az embert, aki a csecsemőkor megaláztatásai közepette kénytelen felnőni...

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

Szeretetében az is benne van, hogy szereti az ember testét és születését... Új mennyei születéssel Ő újraszül minket... (idézi: Lyman, 75.)

A fentiekből látható, hogy a korszak írói (mindenekelőtt a keresztény egyházatyák) egyre gyakrabban foglalkoztak műveikben a születéssel, a gyerekkel, a gyermekkor sajátosságaival. A szülők számára mind gyakrabban adtak megfontolt tanácsokat gyermekeik helyes neveléséhez. Noha írásaikból ambivalens érzelmeik is kitűnnek, maga az tény, hogy kiemelten foglalkoztak a gyermekséggel, hozzájárult ahhoz, hogy a Róma végnapjaiban uralkodó közömbös gyermekszemlélet lassanként átformálódott.

* * *